

Γιάννης Εούριος

ΑΝΕΒΑΙΝΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΕΛΙΚΩΝΑ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ
ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

GUTENBERG

Γιάννης Ξούριας

ΑΝΕΒΑΙΝΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΕΛΙΚΩΝΑ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ
ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

GUTENBERG

Ἀθήνα 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Προοίμιον</i>	13
1. «Μόνε κάτι κονζάκια» ἢ «Ἐνα πλῆθος σκωριασμένων λέξεων»;	17
2. Ἡ Ποιητικὴ τοῦ κλασικισμοῦ	45
3. Διαμάχη γιὰ τὴν ὁμοιοκαταληξία.	67
4. «Ὁ Τάφος τοῦ Ὁμήρου»	123
5. Ἡ ἐκθρόνισις τοῦ «νέου Ἀνακρέοντος» καὶ ἡ τυραννοκτονία τῆς ρίμας	145
6. Τὸ Ἔαρ τῆς ποίησης καὶ τοῦ ἔθνους.	189

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Ἰωάννης Ζαμπέλιος: <i>Μέλη Ἀνακρεοντικά</i>	219
Πλάτων Πετρίδης: James Thomson, <i>Καιρὸς τοῦ Ἔαρος</i>	283
Κωνσταντῖνος Νικολόπουλος: <i>Ὡδὴ εἰς τὸ Ἔαρ</i>	305

Κωνσταντίνος Κοκκινάκης:	
J.P. Brès, «Ὁ Τάφος τοῦ Ὀμήρου»	315
Ἰωάννης Ζαμπέλιος: <i>Τιμολέων</i>	323
<i>Βιβλιογραφία</i>	405
<i>Εὐρετήριο ὀνομάτων</i>	425

1.

«ΜΟΝΕ ΚΑΤΙ ΚΟΝΖΑΚΙΑ» Ἡ «ΕΝΑ ΠΛΗΘΟΣ
ΣΚΩΡΙΑΣΜΕΝΩΝ ΛΕΞΕΩΝ»;

ΣΤΗΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑΚΗ ΕΓΓΡΑΦΗ τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου 1797 ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς παραθέτει μιὰ πολύτιμη πληροφορία σχετικά μὲ τὴ θέση καὶ τὴ λειτουργία τοῦ ἐρωτικοῦ τραγουδιοῦ στὴ φαναριώτικη κοινωνία:

Ἐπιστραφεῖς δὲ εἰς Σταυροδρόμι καὶ γευθεῖς εὔρον πάλιν τὴν κοκκόναν [ἐνν. τὴν 90χρονη μαντάμ Τυανίτη, ἡ ἀλλιῶς Μαριόρα Ρίζου] τραγωδοῦσαν τὰ Κύπριδος, καὶ μοι ἀνέγνω τὸ τραγούδι, ὅπερ δι' ἐμὲ συνέθετο:

Ἐπῆρα τὴν ἀπόφασιν νὰ μὴν τὴν ἀγανιάσω
ἂν ἴξευρα νὰ τρελαθῶ, ἂν εἶναι καὶ νὰ σκάσω. [...]

Φεῦ! Πόσο ἰσχυρὰ εἶναι μιὰ ροπή φυσική, ὅταν μᾶλλον εἶναι μετὰ φιλαυτίας συνδεδεμένη. Τοιοῦτόν ἐστι τὸ δεινὸν ὅπερ ἀμοιβαίως ἐγὼ πάσχω μετὰ τῆς Κ...¹

Καὶ λίγες ἐβδομάδες ἀργότερα κατέγραψε ἓνα ὄνειρο, ποὺ ἀπέρρεε ἀπὸ τὸ ἐρωτικὸ του πάθος:

1. Π. Κοδρικᾶς, *Ἐφημερίδες*, ἐπιμ. Α. Ἀγγέλου, Ἀθήνα, Ἑρμῆς: 1991, σ. 121. Ἀγανιάζω = κακοκαρδίζω.

Πρὸς τὸ πρῶτὴ τῆς νύκτας ταύτης εἶδον ἐν ὀνείρῳ τὸ τεθνηκὸς βρέφος τῆς Κ. ψυχορραγοῦν, εἰπόν μοι ὅτι ὁ ἐπιθεὶς αὐτῷ χεῖρα ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρός του ὄντι, ἔκβασιν λήψεται τοῦ ποθουμένου. Φεῦ! εἰς πόσῃ ἀσθενείαν κατανατᾷ ὁ νοῦς ἀπὸ ἀσθενείαν φύσεως!...²

Ἡ πληροφορία ἔχει σχολιαστεῖ καὶ ἀποτιμηθεῖ ὡς τεκμήριο τῆς διάδοσης τοῦ φαναριώτικου τραγουδιοῦ καὶ τῶν ὅρων τῆς παραγωγῆς του· ἐπίσης, γιατί διασώζει «ἐνα στιγμιότυπο ἀπὸ τὴν παρουσία καὶ τὴν λειτουργία τῶν φαναριώτικων τραγουδιῶν στὴν καθημερινὴ ζωὴ τοῦ 18ου αἰώνα».³ Ἡ μαρτυρία τοῦ Κοδρικᾶ ἐμφανίζει τὸ φαναριώτικο τραγούδι στὸν φυσικὸ του χῶρο, τὸν ὁποῖο θὰ ἀποκαλούσαμε «ιδιωτικόν», πλαισιωμένο ἀπὸ ἕναν συγκεκριμένο κοινωνικὸ περίγυρο. Ἰδιωτικὸς εἶναι καὶ ὁ χῶρος στὸν ὁποῖο συνηθίζεται ἡ χειρόγραφη καταγραφή αὐτῶν τῶν τραγουδιῶν σὲ μισμαγίες.

Ἐντούτοις, στὴν ἡμερολογιακὴ καταγραφή του, ὁ Κοδρικᾶς ἐπενδύεται μὲ λίγη ἀπὸ τὴ μυθοπλαστικὴ αἴγλη τῶν τυπωμένων αἰσθηματικῶν ἀναγνωσμάτων τῆς ἐποχῆς. Τὰ αἰσθηματικὰ βιβλία, ὅπως τὸ *Σχολεῖον* τοῦ Ρήγα καὶ κυρίως τὸ *Ἐρωτος ἀποτελέσματα*, εἶχαν συντελέσει στὴ μεταφορὰ αὐτῆς τῆς πλούσιας στιχουργικῆς παραγωγῆς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ «ιδιωτικοῦ» στὸ ἐπίκεντρο τοῦ «δημόσιου». Κάποιους μῆνες νωρίτερα τῆς ἐγγραφῆς τοῦ Κοδρικᾶ, τὸ 1796, ὁ Ἀντώνιος Κορωνιδὸς

2. Στὸ ἴδιο, σ. 127 (ἐγγραφή τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου 1797).

3. Ι. Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, «Τὸ “Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν” καὶ τὸ “Ἐρωτος Ἀποτελέσματα”· Νέα στοιχεῖα γιὰ τὰ στιχουργήματά τους», *Ὁ Ἐραμιστής*, 23 (2001) 143-144.

εἶχε ἐκδώσει στὴ Βιέννη τὴ μετάφραση τοῦ ποιμενικοῦ μυθιστορήματος *Γαλάτεια* τοῦ Florian.⁴ Στὸν πρόλογο ὁ μεταφραστὴς ὑπερασπίζοταν τὴν ἔντυπη κυκλοφόρηση καὶ ἄρα τὴν καταξίωση τῶν φαναριώτικων τραγουδιῶν.

Τὴ δεκαετία τοῦ 1790, τὸ φαναριώτικο τραγούδι γνώρισε θεαματικὴ ἀναβάθμιση στὸν λογοτεχνικὸ δημόσιο χῶρο. Ἡ ἀναβάθμισή του ἐπιχειρήθηκε μὲ τὴ μετατόπιση ἀπὸ τὶς χειρόγραφες μισμαγιές πρὸς τὸ ἔντυπο βιβλίο, μέσω τῆς ἐνσωμάτωσης τῶν τραγουδιῶν στὶς αἰσθηματικὲς μυθοπλασίες. Ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων εἶναι γνωστή.⁵ Πρῶτος ὁ Ρήγας πρόσθεσε 13 φαναριώτικα

4. Πληροφορίες γιὰ τὴν ἔκδοση βλ. Λ. Βρανούσης (ἐπιμ.), *Ἐφημερίς. Ἔτος ἑβδομον: 1797*, τόμ. Ε': *Προλεγόμενα*, Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν-KEMNE: 1995, σ. 322-333· Σ. Ἀθήνη, «Οἱ πρῶτες ἑλληνικὲς μεταφράσεις τοῦ Florian», *Ἑλληνικά*, 45 (1995) 317-323.

5. Τὴν συνοψίζει ἡ Σ. Ἀθήνη, «Ἡ φαναριώτικη λυρική ποίηση καὶ τὸ τυπωμένο βιβλίο: 1790-τέλος 19ου αἰώνα», στὸ Ι. Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Χ. Καρανάσιος, Μ. Kappler, Χ. Χοτζάκογλου (ἐπιμ.), *Φαναριώτικα καὶ ἀστικά στιχοιργήματα τὴν ἐποχὴ τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Πανεπιστήμιο Κύπρου (Τμῆμα Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Τμῆμα Τουρκικῶν καὶ Μεσανατολικῶν Σπουδῶν) – Ἐταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (Κέντρο Ἑρευνῆς Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ): 2013, σ. 325-356. Γιὰ τὶς ἐπιμέρους χρήσεις τῶν τραγουδιῶν στὸ *Σχολεῖον* καὶ στὸ *Ἐρωτος ἀποτελέσματα* βλ. ἀντιστοίχως Π.Σ. Πίστας, «Εἰσαγωγή», στὸ Ρήγας Βελεστινλῆς, *Ἀπαντα τὰ σωζόμενα*, τόμ. Α': *Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἑραστῶν*, εἰσ.-ἐπιμ.-σχόλια Π.Σ. Πίστας, Ἀθήνα, Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων: 2001, σ. 31-32, καὶ Μ. Vitti, «Εἰσαγωγή», στὸ I*** K***, *Ἐρωτος ἀποτελέσματα. Ἱστορίαι ἠθικοερωτικαὶ (1792)*, ἐπιμ. Μ. Vitti, Ἀθήνα, Ὀδυσσεάς: 2009 (β' ἔκδοση ἐνημερωμένη καὶ συμπληρωμένη), σ. 28-33.

στιχουργήματα στὸ *Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν* (Βιέννη, 1790). Μὲ μεγαλύτερη τόλμη στὴ συλλογὴ *Ἑρωτος ἀποτελέσματα* (Βιέννη, 1792), ποὺ ἀποδίδεται στὸν Ἰωάννη Καρατζᾶ τὸν Κύπριο, τὰ ἐνσωματωμένα τραγούδια πολλαπλασιάστηκαν καὶ συγχρόνως διαφημίστηκαν στὴ σελίδα τίτλου (*Ἑρωτος ἀποτελέσματα ἦτοι Ἱστορία ἠθικοερωτικὴ μὲ πολιτικὰ τραγούδια*). Ὁ ἀλφαβητικός πίνακας πρώτων στίχων (τυπικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν χειρόγραφων μισμαγιῶν) «δείχνει ὅτι τὸ βιβλίον ἦταν συνάμα (ἢ κυρίως) μιὰ ἀνθολογία τραγουδιῶν – ἡ πρώτη αὐτοῦ τοῦ εἵδους».⁶ Συνεπῶς, τὸ *Ἑρωτος ἀποτελέσματα* εἶναι ἀπὸ τὶς παλαιότερες καὶ ἐγκυρότερες γνωστὲς ἀνθολογίες ποὺ διαθέτουμε. Ἡ διαχείριση τῶν στιχουργημάτων ἐντὸς τῆς ἀφήγησης δείχνει ὅτι ὁ ρόλος τους δὲν ἦταν ἀπλῶς συμπληρωματικὸς καὶ διακοσμητικὸς. Ἀντιθέτως, φαίνεται νὰ εἶχαν ἐνίοτε τὴν προτεραιότητα στὴ διαδικασία τῆς ἀφηγηματικῆς σύνθεσης.⁷

6. Βρανούσης, *Ἑφημερίς. Ἔτος ἑβδομον: 1797*, τόμ. Ε': *Προλεγόμενα*, ὅ.π., σ. 326-327. Βλ. ἐπίσης Λ.Ι. Βρανούσης (ἐπιμ.), *Ρήγας*, Ἀθήνα, 1953 (Βασικὴ Βιβλιοθήκη 10), σ. 207, καὶ Μ. Vitti, «Εἰσαγωγή», στὸ I*** K***, *Ἑρωτος ἀποτελέσματα. Ἱστορίαι ἠθικοερωτικαὶ - 1792*, ἐπιμ. Μ. Vitti, Ἀθήνα, Ὀδυσσεύς: 1993, σ. 19 καὶ 21.

7. Τέτοιο παράδειγμα εἶναι τὸ τραγούδι «Ὡ ρόδον ὠραιότατον, τῶν λουλουδιῶν κορώνα» (I*** K***, *Ἑρωτος ἀποτελέσματα*, ὅ.π., 2009, σ. 60-61). Στὴν περίπτωση αὕτῃ εἶναι πιὸ εὐδιάκριτο ἀπὸ ὅ,τι ἄλλοι ὅτι τὰ ἔμμετρα κομμάτια δὲν ἀποτελοῦν ἀπαραιτήτως δευτερογενεῖς προσθήκες στὴν ἔτοιμη ἀφήγηση τῶν ἱστοριῶν· κάποιες φορές ἡ μυθοπλαστικὴ ἀξιοποίησή τους πρέπει νὰ ὑπῆρξε ἡ ἀρχικὴ ἐπιδίωξη τοῦ συγγραφέα. Τὸ συγκεκριμένο τραγούδι ἐμφανῶς ἀποτελεῖ τὸν πυρήνα, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο σχηματίστηκε τὸ ἀφηγηματικὸ ἐπεισόδιο στὸ ὁποῖο ἐντάσσεται· δηλαδή, τὸ τραγούδι προηγήθηκε, προκάλεσε καὶ καθοδήγησε τὴν ἀφήγηση.

“Ὅλα αὐτά, ὅμως, νοσηματοδοτήθηκαν ὡς ἐνέργειες καθιέρωσης τῶν τραγουδιῶν μόνον ἀργότερα, μὲ τὸν πρόλογο τοῦ Κορωνιοῦ. Σὲ αὐτὸν ὁ μεταφραστὴς δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ ἐνημερώσει τὸ κοινὸ τοῦ γιὰ τὸ μεταφρασμένο ἔργο καὶ τὸν συγγραφέα του, οὔτε νὰ θίξει ζητήματα μεταφραστικῆς πρακτικῆς. Ὁ πρόλογος ἐξαντλεῖται στὴ μαχητικὴ ἐπιχειρηματολογία ὑπὲρ τῆς ἀξίας τῶν φαναριώτικων τραγουδιῶν καὶ ἀναπτύσσει τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους «εἶναι ἄξια νὰ κοινολογοῦνται [ἐνν. νὰ τυπώνονται] τὰ τραγούδια ἐνὸς γένους».⁸ Ὡθούμενος ἀπὸ τὴν πεποίθησιν αὐτὴ ὁ Κορωνιὸς ἀντικατέστησε τὰ στιχοιργήματα τοῦ πρωτοτύπου μὲ 26 φαναριώτικα τραγούδια. Τὸ θέμα ὅμως τῶν τραγουδιῶν, στὸ ὁποῖο ἀφιερώθηκε τὸ σύνολο τοῦ προλόγου, ἦταν μόνον μία ἐπιμέρους πτυχή τῆς μετάφρασης. Ἡ ἀσύμμετρη ἀνάδειξή του ἀφήνει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ ποιμενικοῦ μυθιστορήματος ἀποτελοῦσε ἀπλῶς πρόσχημα γιὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν τραγουδιῶν καὶ γιὰ τὴ συγγραφὴ ἐνὸς τέτοιου προλόγου.⁹ Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ πρόλογοςπραγματευόταν

8. Βλ. τὴν ἀναδημοσίευσιν στὸ Βρανούσης, *Ἐφημερίς. Ἔτος ἑβδομον: 1797*, τόμ. Ε': *Προλεγόμενα*, ὅ.π., σ. 329.

9. Ἡ αἴσθησις αὐτὴ ἐν πολλοῖς ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο στὴ δεύτερη ἔκδοσιν τῆς μετάφρασης (1824) ὁ ἐκδότης M. Adolf ἀποκαθιστοῦσε τὰ εἰωθότα μὲ ἓναν πρόλογον ποὺ ἐνημέρωνε γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὸν συγγραφέα (βλ. Βρανούσης, *Ἐφημερίς. Ἔτος ἑβδομον: 1797*, τόμ. Ε': *Προλεγόμενα*, ὅ.π., σ. 332, 713-719). Ἡ ἐπαινετικὴ ἀναφορὰ τοῦ νεότερου ἐκδότη στὴ χρῆσιν πρωτότυπων φαναριώτικων τραγουδιῶν μοιάζει ἐντελῶς συμβατικὴ καὶ μᾶλλον ἐπιβεβλημένη ἀπὸ τὴ σφοδρότητα τοῦ πρώτου προλόγου, χωρὶς ὥστόσο νὰ ἀντιλαμβάνεται πλήρως τὴς πραγματικῆς διαστάσεως τοῦ ζητήματος.

πολὺ συγκεκριμένα ζητήματα ποὺ ἀπασχολοῦσαν τὸν δημόσιο λογοτεχνικὸ χῶρο στὸ συγκεκριμένο ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς δεκαετίας τοῦ 1790.

Ὁ Βρανούσης, ποὺ ἀνέσυρε καὶ ἀναδημοσίευσε τὸν δυσεύρετο πρόλογο τοῦ 1796, προσδιόρισε τὴ σπουδαιότητά του ὡς ἑξῆς: «Ὁ Κορωνιὸς ἀνήκει, θὰ λέγαμε, στὴν λογοτεχνικὴ σχολὴ τοῦ Ρήγα, ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖται ν' ἀκολουθήσῃ ἀπλῶς τὸ παράδειγμά του, παρεμβάλλοντάς στὴν *Γαλάτεια* τοῦ Florian ἐδικὰ μας τραγούδια. Ἀπηχώντας, προφανῶς, σχετικὲς συζητήσεις τῶν κύκλων αὐτῶν τοῦ Ρήγα, συνέταξε ἓνα εἶδος λογοτεχνικοῦ μανιφέστου».¹⁰ Πρόκειται, λοιπόν, γιὰ τὸ «λογοτεχνικὸ μανιφέστο» μιᾶς «λογοτεχνικῆς σχολῆς», ἡ ὁποία ἀναγνωρίζει ὡς ἀρχηγό της τὸν Ρήγα. Εἶναι «σχολή» μὲ τὴν ἔννοια μιᾶς ὁρισμένης ἀντίληψης τῶν πραγμάτων, ποὺ ὁδηγεῖ σὲ συγκεκριμένους ἐπιλογὲς καὶ κοινὲς ἐπιδιώξεις. Ἡ κοινὴ ἀντίληψη τῶν πραγμάτων δὲν διατυπώθηκε παρὰ μόνον τὸ 1796, στὸ προλογικὸ κείμενο τοῦ Κορωνιοῦ, ὁ ὁποῖος συνηγοροῦσε ὑπὲρ μιᾶς πρακτικῆς ποὺ εἶχε ἤδη ἐφαρμοστεῖ ἀπὸ τὸ 1790. Ἡ διαδικασία τῆς ἔντυπης ἀναβάθμισης τοῦ φαναριώτικου τραγουδιοῦ, ποὺ εἶχε προσηγηθεῖ, δικαιωνόταν μέσω ἑνὸς κατασταλαγμένου θεωρητικοῦ λόγου. Ὁ πρόλογος, ὅπως δηλωνόταν στὸν ὑπότιτλό του, ἐναντιωνόταν σὲ ὅσους «κάμνουν ἐλληνικοὺς [ἐνν. ἀρχαιοελληνικοὺς] στίχους μόνον μὲ ποδάρια», δηλαδὴ μὲ τὴ χρῆση τῶν ποδῶν τῆς ἀρχαίας μετρικῆς.¹¹ Ἀπὸ τὸν τόνο καὶ τὸ ὕφος τοῦ κειμένου διαφαίνεται ὅτι ἡ ἀναβάθμιση αὐτὴ ἐξελισσόταν ἀνταγωνιστικὰ πρὸς ἄλλες

10. Στὸ ἴδιο, σ. 327.

11. Στὸ ἴδιο, σ. 327-328.

λογοτεχνικὲς τάσεις σὲ κλίμα ἀντιδράσεων ἢ ἀποκλεισμῶν (αὐτὸ ἴσως ὑπονοεῖ τὸ «μόνον») στὸν ἐπεξηγηματικὸ ὑπότιτλο τοῦ προλόγου).

Στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιχειρηματολογίας του ὁ Κορωνιὸς διατύπωνε ὀρισμένες κρίσιμες ἀπόψεις. Ἡ βασικὴ θέση, ὅτι «εἶναι ἄξια νὰ κοινολογοῦνται τὰ τραγούδια ἐνὸς γένους», θεμελιώνεται στὸ ἀξίωμα ὅτι «εὐρίσκεται εἰς αὐτὰ [ἐνν. τὰ τραγούδια] τὸ ἄνθος τῆς γλώσσης καὶ οἱ κανόνες, τοὺς ὁποίους λαμβάνει ὕστερα ἡ γραμματικὴ διὰ παραδείγματα»: συνεπῶς, «οἱ ποιηταὶ αὐξάνουν, τελειοποιοῦν καὶ στερεώνουν τὴν γλῶσσαν, καθὼς ὑψώνουν τὰ νοήματα καὶ γλυκαίνουν τὰ ἥθη τοῦ γένους, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐβλάστησαν».¹² Διατυπώνεται ἐδῶ πρῶιμα μιὰ ἀντίληψη ποὺ ἦταν διαδεδομένη τὶς ἐπόμενες δεκαετίες καὶ κυρίως τὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν Ἑπανάσταση.¹³ Εἶναι ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ γλῶσσα κανονίζεται μέσω τῆς ποίησης καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ποίησης ὁδηγεῖ στὴν πολιτισμικὴ ἀναγέννηση τοῦ γένους. Ἡ δημοσίευση ποιημάτων «διὰ τοῦ τύπου» —ισχυρίζεται ὁ Κορωνιός— «ἐγείρει ἐκείνην τὴν φιλοτιμίαν, ὅπου εἶναι ἡ μητέρα τῶν ἐφευρέσεων, καὶ δὲν ἠθέλαμεν ἀργήσαι νὰ ἰδοῦμεν Ἀνακρέοντας, Μόσχους καὶ ἴσως καὶ κανέναν Ὅμηρον».¹⁴

Ἡ βασικὴ ἰδέα τοῦ Κορωνιοῦ ἀναπτύσσεται στὸ ἐξῆς ἀπόσπασμα:

εἶναι ἀληθέστατον ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν κάμνει τὸ ποίημα, ἀλλὰ ὁ πλοῦτος, τὸ ὕψος καὶ ἡ κατάλληλος ἀρμονία τῶν

12. Στὸ ἴδιο, σ. 329.

13. Βλ. ἐδῶ στὸ κεφ. 3.

14. Βρανούσης, *Ἑφημερίς. Ἔτος ἑβδομον: 1797*, τόμ. Ε': *Προλόγενα*, β.π., σ. 330.

νοημάτων. Καί δὲν εἶναι πράγμα πλέον βέβαιον, παρὰ ὅτι ἐκεῖνος ὅπου κάμνει π.χ. εἰς τὰ ρωμαίικα ἓνα τραγούδι, ὡσάν ἐκεῖνα τὰ θαυμαστὰ τοῦ κύρ Ἰακωμάκη καὶ ἄλλων τινῶν, ἤμπορεῖ νὰ ἔχῃ, καὶ ἔχει τῇ ἀληθείᾳ, περισσότερον ποιητικὸν χάρισμα ἀπὸ μερικοὺς οἱ ὅποιοι, κρύπτοντες τὴν στεριότητα τῆς φαντασίας τους ὑπὸ ἓνα πλῆθος σκωριασμένων λέξεων, ὀνομάζονται ποιηταὶ καὶ ραψωδοί, ἀντὶς νὰ ὀνομασθοῦν, τὸ πολὺ-πολὺ, στιχοῦργοι καὶ λεξοράπται. Ἐπειδὴ, ὅταν ἐγδύσῃ τινὰς ἀπὸ τὰ ξένα χρυσὰ φορέματα τὰ πολλὰ πενιχρὰ γεννήματα τοῦ χειριοῦ τους, δὲν εὐρίσκει ἄλλο, παρὰ πράγματα ὅπου ἡμποροῦσε νὰ τὰ εἰπῇ καθένας πολλὰ καταληπτότερα.¹⁵

Δίνεται προτεραιότητα στὴν ποιητικότητα τοῦ νοήματος ἔναντι τῆς γλωσσικῆς ἐκζήτησης (τοῦ ἀρχαϊσμοῦ), ποὺ θεωρεῖται χρήσιμη μόνον γιὰ τὴ συγκάλυψη τῆς «στεριότητος τῆς φαντασίας».

Ὁ Κορωνιδὸς ἐντοπίζει τὸ «ποιητικὸν χάρισμα» στὰ φαναριώτικα τραγούδια· κυρίως στὸν Ἰάκωβο τὸν πρωτοψάλτη (1740-1801), τὸν συνθέτη φαναριώτικων τραγουδιῶν, φημισμένο τόσο τὰ χρόνια ἐκεῖνα ὅσο καὶ κατὰ τὶς ἐπόμενες δύο δεκαετίες.¹⁶ Ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀξίας τοῦ

15. Στὸ ἴδιο, σ. 329-330.

16. Ὁ Ἰάκωβος (γνωστότερος ὡς Γιακουμάκης) ὁ Πελοποννήσιος (1740-1800) ὑπῆρξε ἱεροψάλτης τοῦ Πατριαρχείου, ὅπου ἔφτασε ὡς τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοψάλτη, καθὼς καὶ διδάσκαλος στὴ Β' Πατριαρχικὴ Μουσικὴ Σχολή. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν του ὑπῆρξε καὶ ὁ Διονύσιος Φωτεινός, ὁ ποιητὴς τοῦ *Νέου Ἑρωτοκρίτου* (1818). Ὁ Ἰάκωβος θεωρεῖται —μαζὶ μὲ τὸν Πέτρο τὸν Πελοποννήσιο καὶ τὸν Πέτρο τὸν Βυζάντιο— ἀπὸ τοὺς πρὶν σημαντικοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα. Γιὰ σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. Γ. Ξοῦριας, «Στιχοῦργήματα καὶ τραγούδια

Ἰακώβου βρίσκεται στὴν ἀρχὴ ἀνάλογων ἀναφορῶν, οἱ ὁποῖες βοήθουν νὰ σχηματίσουμε μιὰν εἰκόνα τοῦ λυρικοῦ ὀρίζοντα τῆς ἐποχῆς. Μεταγενέστερα, ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος καὶ ὁ Παναγιώτης Κοδρικᾶς τὸν θεώρησαν διαλεκτὸ ἐκπρόσωπο τοῦ ἐλαφροῦ λυρισμοῦ.¹⁷ Ἰδίως ὁ Κοδρικᾶς στὴ *Μελέτη* του ἰσχυρίζοταν ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Ἰακώβου συνιστοῦσε ὑπόδειγμα τῆς «κοινῆς ἐθνικῆς Διαλέκτου» σὲ ἀντίθεση πρὸς «μίαν προκήρυξιν [...] τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ, ἣ ἓνα μέρος τῶν Αὐτοσχεδίων Στοιχασμῶν».¹⁸ Ἔτσι, ὁ Ἰάκωβος χρησιμοποιοῦντο ἀπὸ τὴν ἀντικοραϊκὴ μερίδα στὴ μεγάλη σύγκρουση τῆς δεκαετίας τοῦ 1810, πτυχεῖς τῆς ὁποίας θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν σὲ ἐπόμενα κεφάλαια.

Σὲ σχέση μετὰ τὸν Ἰάκωβο μπορεῖ νὰ ἐπισημανθεῖ καὶ μιὰ ἄλλη ὑπόδειξη τοῦ Κορωνιοῦ. Ὁ Κορωνιὸς εὐ-

“τοῦ σοφολογιωτάτου πρωτοψάλτου κὺρ Ἰακώβου”. Τὸ χφ ἀρ. 27 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς», στὸ *Νεοελληνικὴ λογοτεχνία καὶ κριτικὴ ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ ἕως σήμερα. Πρακτικὰ ΙΓ’ Διεθνοῦς Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης, 3-6 Νοεμβρίου 2011. Μνήμη Παν. Μουλᾶ, Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Τμῆμα Φιλολογίας - Τομέας Μεσαιωνικῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Σοκόλη-Κουλεδάκη, 2014, σ. 95-107.*

17. Κ. Οἰκονόμος, *Γραμματικῶν ἢ Ἐγκυκλίων παιδευμάτων βιβλία Δ’, Βιέννη, 1817*, σ. 299 σημ. α., καὶ Π. Καγκελάριος Κοδρικᾶς, *Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου - Ἑρμῆς ὁ Λόγιος Κρίσις εἰς τὴν Μελέτην*, εἰσ.-ἐπιμ. Α. Ἀγγέλου, Ἀθήνα, ΜΙΕΤ: 1998, σ. 172-173.

18. Στὸ ἴδιον, σ. 254. Ὁ Κοδρικᾶς ἀξιοποίησε τρεῖς στίχους τοῦ Ἰακώβου καὶ στὸν ἀπαντητικὸ λίβελό του κατὰ τοῦ Κοραῆ, μετὰ χρονολογία 15 Ἀπριλίου 1818 (βλ. Α.Β. Δασκαλάκης, *Κοραῆς καὶ Κοδρικᾶς. Ἡ μεγάλη φιλολογικὴ διαμάχη τῶν Ἑλλήνων 1815-1821*, Ἀθήνα, 1966, σ. 304 καὶ 82-83).

χόταν: «Ἄμποτες κάθε ποιητῆς ὀνομαστός νὰ ἐσύναζε τὰ ποιήματά του, νὰ τὰ ἐσχολίαζε μὲ ταῖς προσήκουσαις σημειώσεις, καὶ νὰ τὰ ἐκοινολογοῦσε εἰς ὅλους διὰ τοῦ τύπου».¹⁹ Ἡ εὐχὴ του μοιάζει νὰ ἐκπληρώνεται ἐν μέρει μὲ τὸ χειρόγραφο τετράδιο ἀρ. 27 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, στὸ ὁποῖο ὁ συλλογέας συγκέντρωνε («ἐσύναζε») στιχουργήματα τὰ ὁποῖα ἀποδίδονταν στὸν Ἰάκωβο. Ἡ συγκέντρωση στιχουργημάτων ἐνὸς μόνου δημιουργοῦ, τοῦ ὁποῦ δηλωνόταν τὸ ὄνομα, συνιστοῦσε σημαντικὴ ἀπόκλιση ἀπὸ συνήθη τυπικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μισμαγιῶν (ἀνωνυμία καὶ ἐτερόκλητο ὕλικό). Ἦταν τὸ ἐνδιάμεσο στάδιο μιᾶς διαδικασίας ἀπὸ τὴν ἀφάνεια πρὸς τὴν ἐπίσημη καταξίωση, πού λογικὰ θὰ ὀλοκληρωνόταν μὲ τὴν ἐντυπὴ κυκλοφόρηση τοῦ ἔργου (μὲ τὴν κοινολόγησιν «διὰ τοῦ τύπου»). Ἡ πρώτη ἐκδοσις τῶν ποιημάτων τοῦ Χριστόπουλου ἀποτελεῖ πράγματι χρήσιμο παρὰδειγμα τῆς ἐξέλιξης καὶ τῆς ὀλοκλήρωσης αὐτῆς τῆς διαδικασίας.²⁰

19. Βρανούσης, *Ἐφημερίς. Ἔτος ἑβδομον: 1797*, τόμ. Ε': *Προλεγόμενα*, β.π., σ. 330.

20. Πβ. ὅσα ἀναφέρουν οἱ πρῶτοι ἐκδότες τῶν *Λυρικῶν* (1811) Τζαννῆς Κοντουμᾶς καὶ Δρόσος Νικολάου: «Τὰ *Λυρικά* τοῦ [...] Χριστόπουλου, τὰ ὁποῖα εἰς ὅλην τὴν Κωνσταντινούπολιν εἶναι πάγκοινα, δὲν ἔχομεν χρεῖαν, τυπώνοντάς τα, νὰ τὰ συστήσωμεν. [...] Ἐμεῖς ἐδῶ βλέποντας, ὅτι ὅλοι μ' ἄκραν ἐπιθυμίαν τὰ ζητοῦν, καὶ τ' ἀντιγράφουν προθυμότατα! θέλοντας νὰ δουλεύσομεν τὸν πτόθον τους, καὶ μάλιστα προθυμούμενοι νὰ τὰ κάνομεν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους Ρωμαίους κοινότερα, τὰ τυπώνομεν μὲ τὰ ἔξοδά μας» (Α. Χριστόπουλος, *Ποιήματα*, φιλολ. ἐπιμ. Γ. Ἀνδρειωμένος, Ἀθήνα, Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη – Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράκη, 2001, σ. 83). Βλ. Μ. Πεγλιβάνος, «Οἱ ἐκδόσεις τῶν *Λυρικῶν* τοῦ Ἀθανάσιου Χριστόπουλου ἕως τοῦ τέλους τοῦ γραπτοῦ», στὸ *Μνήμη*

Τὰ φαναριώτικα στιχουργήματα καὶ τραγούδια ἦσαν δημοφιλῆ στὰ ἀστικά κέντρα ὅπου δροῦσε ὁ φαναριώτικος κόσμος. Ὅμως ἀδυνατοῦσαν νὰ ἱκανοποιήσουν τοὺς ὅρους τοῦ ὑψηλοῦ κλασικισμοῦ. Ἡ ἀσυμβατότητα πρέπει νὰ προκαλοῦσε ἀντιδράσεις, ποὺ ὀξύνονταν ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ἀπήχησης τῶν τραγουδιῶν. Τὶς ἐπόμενες δεκαετίες ὁ κύκλος τοῦ Κοραῖ τὰ ἀποστρεφόταν, γιατί τὰ φαναριώτικα στιχουργήματα δὲν πληροῦσαν τὶς προδιαγραφές τῆς ὑψηλῆς λογοτεχνίας. Ὁ ἀνταγωνιστὴς τῶν φαναριώτικων τραγουδιῶν ἦταν ἡ νεοκλασικὴ αἰσθητικὴ.

Ἀνάλογη, πρώιμη ἀντίδραση ἐκδηλώθηκε καὶ στὸν φαναριώτικο χῶρο. Ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1780 εἶχε ἀναδείξει τὶς ποιητικὲς δυνατότητες τῆς «ρωμαίικας» (δηλαδή, ὀμιλούμενης) γλώσσας. Τὸ σχετικὸ δοκίμιό του τιτλοφορεῖται: *Σχέδιο ὅτ' ἡ ρωμαίικα γλῶσσα, ὅταν καθὼς λαλιέται καὶ γράφεται*, ἔχει στὰ λογογραφικὰ τῆς τὴν μελωδία, καὶ στὰ ποιητικὰ τῆς ρυθμό, καὶ τὸ πάθος καὶ τὴν πειθὼ στὰ ρητορικὰ τῆς. Ὅτι τέτοια, εἶναι σὰν τὴν [ἀρχαία] ἐλληνικὴ, κατὰ πάντα καλότερ' ἀπ' ὅλαις ταῖς γλώσσαις. Κι ὅτ' ἡ καλλιέργειά τῆς, κ' ἡ συγγραφὴ βιβλίων σ' αὐτήνα, εἶναι γενικὴ καὶ ὀλικὴ ἀγωγή τοῦ ἔθνους.²¹ Ὁ μακροσκελὴς καὶ περιεκτικὸς τίτλος συνοψίζει τὶς ἀπόψεις του, οἱ ὁποῖες θυμίζουν τὶς ιδέες τοῦ προλόγου τοῦ Κορωνιοῦ. Τὴν προ-

²¹ *Ελένης Τσαντσάνογλου. Ἐκδοτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ ζητήματα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Πρακτικὰ Ζ' Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης, Θεσσαλονίκη, 1998, σ. 115-135.*

21. Δ. Καταρτζῆς, *Τὰ Εὐρισκόμενα*, ἐπιμ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, Ἀθήνα, Ἑρμῆς: 1970, σ. 10 κ.ἐξ. Παρεμβαίνω στὴν ὀρθογραφία τοῦ Καταρτζῆ στὶς περιπτώσεις ποὺ μποροῦν νὰ προκαλέσουν σύγχυση στὸν σημερινὸ ἀναγνώστη.

τεραιότητα τῆς «ρωμαίικας» ποίησης ἐπιβεβαιώνει ὁ Καταρτζῆς καὶ στὸ γνωστὸ δοκίμιό του *Συμβουλὴ στοὺς νέους πῶς νὰ ὠφελιοῦνται καὶ νὰ μὴ βλάπτονται ἀπ' τὰ βιβλία τὰ φράγκικα καὶ τὰ τούρκικα, καὶ ποιά νὰ 'ναι ἡ καθ' αὐτό τους σπουδὴ*.²² Στὸ δοκίμιο αὐτὸ διατυπώνονται οἱ ἰδεολογικὲς ἀρχὲς τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μιχαήλ Σούτσου, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ὁποίας πραγματωνόταν ἓνα συγκροτημένο μεταφραστικὸ καὶ ἐκδοτικὸ πρόγραμμα.²³ Ἡ κύρια πρόθεση τοῦ Καταρτζῆ ἦταν νὰ ἀποδείξει ὅτι οἱ «Ρωμηοὶ χριστιανοὶ» τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἦταν ἔθνος διαρθρωμένο σὲ πολιτικὴ κοινωνία, ὅχι παντελῶς ἀμέτοχο στὴ διοίκηση: «Ἐμεῖς ὅμως σὺν Θεῷ δὲν εἴμαστε τέτοιοι [δηλαδή, αἰχμάλωτο ἔθνος], κ' ἀνίσως, ναί, δὲ μετέχουμε στὴν διοίκησι τῆς πολιτείας τῶν κρατούντων μας κατὰ πάντα, μ' ὅλον τοῦτο δὲν εἴμαστε σ' αὐτήνα μὲ τὴν ὁλότῃ ἀμέτοχοι».²⁴ Τὸ διακριτὸ ἔθνος τῶν «Ρωμηῶν χριστιανῶν» ὀφείλε νὰ τρέπεται σὲ ἐθνικὰ ὠφέλιμες ἀναγνώσεις καὶ μαθήσεις. Δεδομένων τῶν ὅρων σύνθεσης τοῦ δοκιμίου, δὲν ἀποκλείεται ὁ Καταρτζῆς νὰ προσάρμοσε ὀρισμένες προσωπικὲς τοῦ ἀπόψεως στὶς ἡγεμονικὲς ἰδεολογικὲς ἐπιδιώξεις.

Στὴν προοπτικὴ τῆς ἐθνικῆς πνευματικῆς «καθαρότητας» ὁ Καταρτζῆς ἀπέριπτε τὴν ἀραβοτουρκικὴ ποίη-

22. Στὸ ἴδιο, σ. 42 κ.ἑξ.

23. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς: 1989, σ. 204-205. Δ.Γ. Ἀποστολόπουλος, «Ρήγας καὶ Montesquieu. Σκέψεις γύρω ἀπὸ μιὰ μετάφραση ποῦ λανθάνει», *Ὁ Ἑραριστής*, 22 (1999) 112.

24. Καταρτζῆς, *Τὰ Εὗρισκόμενα*, ὁ.π., σ. 44. Βλ. καὶ Δ.Γ. Ἀποστολόπουλος, *Γιὰ τοὺς Φαναριῶτες. Δοκιμὲς ἐρμηνείας καὶ Μικρὰ ἀναλυτικά*, Ἀθήνα, ΕΙΕ/ΚΝΕ, 2003, σ. 54-60.

ση, πού, ὡς φαίνεται, εἶχε ἐνοχλητική ἀπήχηση μεταξύ τῶν νεαρῶν Ἑλλήνων. Προέβαλλε ἀντισταθμιστικά τὴν καλλιέργεια τῆς «ρωμαίικας» ποίησης, στὸ πρότυπο ὅμως τῆς (ἀρχαίας) «ἐλληνικῆς»: «εἰδὲ καὶ θέλουμε παρόμοια [ποιητικὴ] ἡδονή, ἔχουμε τὰ [ἀρχαῖα] ἐλληνικά τὰ ποιητικά, ἔχουμε κατὰ μίμησίν τους νὰ κάμουμε καὶ ρωμαῖκα ποιήματα· τὰ ὁποῖα μαζί καὶ τὰ δύο εἶν' ἡδονικότερα κ' ἐν ταυτῷ ἐπωφελέστερα».²⁵ Τὰ «ρωμαῖκα» ποιήματα πρέπει νὰ γίνονται («κατὰ μίμησιν») τῶν ἀρχαιοελληνικῶν προτύπων. Τί εἶδους «ρωμαῖκα» ποιήματα εἶχε κατὰ νοῦ ὁ Καταρτζής, συμπεραίνεται ἀπὸ τὸ γνωστὸ χωρίο, ὅπου καταφέρεται ἐναντίον τῆς μόδας τῆς ἀραβοτουρκικῆς ποίησης:

Ἔχοντας ὅμως οἱ Τοῦρκοι τὴν πλὴν ἀγαπημένη τους σπουδὴ τὰ ποιητικά, γεμίζει κ' ὁ σπουδαῖος μας νέος τὸν ὄντά του ντιβάνια, πέрсика, τούρκικα, καὶ κασιντέδες ἀραβικούς· [...] τί φιλολογία ἀξιόλογη! Πέφτει λοιπὸν σὲ μετρομανία ὁ νέος, καὶ ποῦ τὸν ἀπομένει καιρὸς νὰ μάθῃ ἐκεῖνα ποὺ τὸν χρειάζονται; Ἄν ἦταν σκοπὸς τοῦ ν' ἀπολαμβάν' ἡδονὴ ἀπὸ ποιητικά, τάχα δὲν ἔχουμε ποίησ' ἐμεῖς; Καὶ τάχα ἔχει σύγκρισ' ἡ ἀραβικὴ μὲ τὴν [ἀρχαία] ἐλληνική; Μόλις νὰ εἶν' ἐκεῖν' ἴσια μὲ τὰ λυρικά. Ἄμ' ἡ ἐλληνικὴ δραματικὴ ποὺ ἔχει σκοπὸ καὶ ἀγῶνα σὲ μιὰ θαυμαστὴ πρᾶξι; Ἄμὲ τὰ ἡρωϊκὰ ποιήματα, ἡ Ὀδύσσεια καὶ ἡ Ἰλιάδα ποῦ ναι ἡρωϊκαῖς πράξεις καὶ ἰντερεσσάρουν ἓνα ὁλόκληρο ἔθνος ἢ καὶ τὸ πᾶν; [...] Ἕνας τέτοιος νέος πεθαίνει γιὰ τὰ ξένα ποιητικά, καὶ καταφρονᾷ τὰ [ἀρχαῖα] ἐλληνικά ποὺ δὲ ξέρε· καὶ ποῦ ἀπομένει νὰ 'χ' ὑπόληψι τὸ τωρινὸ [«ρωμαῖκον»] ἔθνος του,

25. Καταρτζής, *Τὰ Εὐρισκόμενα*, ὁ.π., σ. 62.

πού ἔχει μόνε κάτι κονζάκια καὶ κάτι ριμάδες κακορρί-
ζικαίς;²⁶

Κονζάκι (συνήθως: *κοτζάκι* ἢ *κοτσάκι*) λέγεται γενικὰ τὸ ὁμοιοκατάληκτο δίστιχο τραγούδι. Ἡ λέξη εὐρίσκει-
ται στὴ *Βοσπορομαχία* (συγγραφή 1752, ἔκδοση 1766)
τοῦ Caspar Ludwig Momartz: «Ἐνας μεγάλος φίλος σου
μιὰ μέρα ἐπερνοῦσε, / ἀπ' τὸ Τοκάτ' ἐρχόμενος, κοτζά-
κια τραγουδοῦσε».²⁷ Τὰ κοτσάκια, πού τραγουδᾷ ὁ «φί-
λος» τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τοῦ Βοσπόρου, ἔχουν ἐρωτι-
κὸ περιεχόμενο. Αὐτὰ τὰ κοτσάκια τῆς *Βοσπορομαχίας*
φαίνεται ὅτι συγκροτοῦσαν ὡς ἐνότητα ἓνα κοινόχρηστο
ἐρωτικὸ τραγούδι. Ὁ πατριάρχης Καλλίνικος Γ' τὸ δια-
σώζει μὲ μικρὲς διαφορὲς νὰ τραγουδιέται ἀπὸ παρέα κο-
ριτσιῶν.²⁸ «Κοτζάκια» ὀνομάζονται καὶ δύο ἀπὸ τὰ ἐρω-
τικὰ φαναριώτικα τραγούδια τῆς χειρόγραφης *Ἱστορίας*
ἐρωτικῆς (1793), ἐνῶ φαίνεται νὰ εἶναι τοῦ ἴδιου τύπου
καὶ τὰ ὑπόλοιπα τραγούδια τοῦ διηγήματος.²⁹

26. Στὸ ἴδιο, σ. 50-51. Ντιβάνι = ποιητικὴ συλλογὴ. Κασι-
ντέδες = λυρικὰ ποιήματα.

27. C.L. Momartz, *Βοσπορομαχία*, Λιψία, 1766, σ. 65.

28. Καλλίνικος Γ' Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, *Τὰ κα-
τὰ καὶ μετὰ τὴν ἐξορίαν ἐπισυμβάντα καὶ Ἑμμετροὶ ἐπιστολαί*,
ἐπιμ. Α. Τσελίκας, Ἀθήνα, MIET: 2004, σ. 331 στ. 1845-1852. Γιὰ
τὴ χρῆση τῆς λέξης στὸ μέσο τοῦ 18ου αἰῶνα βλ. καὶ Α. Πολίτης,
Τὸ δημοτικὸ τραγούδι, Ἡράκλειο, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις
Κρήτης, 2010, σ. 292.

29. Δ.Ι. Πολέμης, «Ἐνα αἰσθηματικὸ ἀφήγημα τοῦ 1793», στὸ
Ν. Βαγενᾶς (ἐπιμ.), *Ἀπὸ τὸν Λέανδρο στὸν Λουκῆ Λάρα. Μελέ-
τες γιὰ τὴν πεζογραφία τῆς περιόδου 1830-1880*, Ἡράκλειο, Πα-
νεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης: 1997, σ. 324-325.